

Reflexe záchranné sociální sítě v období covidu-19

Helena Marešová – Marie Tábořská – Oleksandr Stupnytskyi – Petr Víšek – Helena Vychová

Shrnutí

- Koronavirové období přineslo **zhoršení příjmové situace vybraných skupin** obyvatelstva.
- **Významnější vliv** než koronavirová pandemie měly **sociálně-ekonomické charakteristiky** domácností, jako je úroveň vzdělání, druh domácnosti, počet pracujících osob a počet dětí. U zaměstnaných dále profese a odvětví. U nezaměstnaných i věk, kraj, počet odpracovaných let a zdravotní stav. U důchodců dále pohlaví, kraj, počet členů domácnosti, zdravotní stav a péče o příbuzné.
- **Nejvíce ohroženými skupinami** jsou jednotlivci, samoživitelé, senioři, domácnosti se třemi a více dětmi, osoby s nižším vzděláním, domácnosti, kde nikdo nepracuje, nezaměstnaní a osoby se zdravotním znevýhodněním.
- **Pandemie** nevytvořila nové kriticky ohrožené skupiny, ale **ostřeji se vymezily dosavadní** cílové skupiny.
- **Velký počet domácností** se pohybuje **těsně nad hranicí životního minima**, přičemž nemožnou zaplatit neočekávaný výdaj a nesplňují podmínky pro pomoc v hmotné nouzi. V této situaci se nachází téměř každá pátá domácnost.
- Zapotřebí je **upravit pravidla nároků** na dávky státní sociální podpory a sociální pomoci, **zjednodušit systém žádostí**; rovněž by prospělo **pravidelné sledování a vyhodnocování kvantitativních i kvalitativních dat** o sociální situaci obyvatel a dopadu přijatých sociálních opatření.

Úvod

Záchranná sociální síť naplňuje koncepci celospolečenské solidarity. Pod tímto pojmem je chápán soubor určitých sociálněpolitických opatření vycházejících z legislativy, jimiž stát garantuje svým občanům minimální úroveň pomoci v případě, že se ocitnou v závažných a státem uznaných nepříznivých sociálních situacích. V souvislosti s pandemií covidu-19 a jejími dopady na sociální situaci obyvatel se Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v rámci řešení výzkumné aktivity „Reflexe záchranné sociální sítě v období covidu-19“ zaměřil na sledování dopadu negativních důsledků covidu-19 na sociální situaci obyvatel a schopnost systému sociálněpolitických opatření, zejména sociálních dávek, tyto negativní dopady kompenzovat.

Hlavní poznatky z výzkumu

Navzdory koronavirové krizi celková **míra chudoby** v ČR v roce 2020 **klesla**. Počet chudých

osob se výrazně snížil, ale **existují významné rozdíly** v příjmové chudobě podle různých skupin obyvatelstva. Nejvíce postiženou skupinou jsou nezaměstnaní, kde je každý druhý pod hranicí chudoby. Ohroženi jsou taktéž samoživitelé a jednotlivci, zejména jednotlivci starší 65 let, kde příjmová chudoba zasahuje každého čtvrtého (viz též graf č. 1).

Graf č. 1 Míra chudoby vybraných skupin obyvatelstva

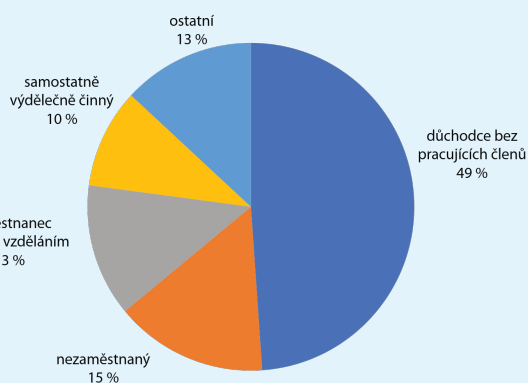
Zdroj: data EU-SILC, 2021, vlastní zpracování

Svémi policy briefs nabízí VÚPSV stručná shrnutí odborných poznatků a kvalifikovaná doporučení ohledně aktuálních témat sociální politiky.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., (RILSA) je veřejnou výzkumnou institucí provádějící aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni. Vykonal rovněž konzultantskou činnost, organizuje konference a vydává odborné publikace.

Nejchudších 10 % domácností představují většinou nepracující důchodci, nezaměstnaní a zaměstnaní s nižším vzděláním (viz graf č. 2). V této skupině nejchudších domácností se zvyšuje podíl jednotlivců, nepracujících a starších osob, pro které mají stále vysoký význam sociální příjmy. Celkově **sociální transfery snižují míru chudoby** na polovinu a jejich význam se během koronavirového období významně zvýšil. Míra ohrožení chudobou před sociálními transfery by dosáhla 16 %, po sociálních transferech činí 8,6 %. Podle typu domácnosti je vliv sociálních transferů významnější u domácností se závislými dětmi než u domácností bez dětí. Sociální transfery snižují míru chudoby samoživitelů z 43 % na 32 %, u jednotlivců z 27 % na 22 %, v úplných rodinách s třemi a více dětmi z 31 % na 19 % a v rodinách s dvěma dětmi ze 17 % na 7 %.

Graf č. 2 Složení nejchudších domácností (2021)

Zdroj: data EU-SILC, 2021, vlastní zpracování

Materiální a sociální deprivace se také týká především nezaměstnaných. V této skupině si každý třetí nemůže dovolit základní potřeby domácnosti. Materiální deprivaci jsou rovněž ohroženi samoživitelé a rodiny se třemi a více dětmi, kde je míra deprivace dva- až třikrát vyšší než průměr. Důchodci mají naopak nižší než průměrnou míru materiální deprivace.

Faktory, které mají **vliv na míru chudoby** u všech skupin obyvatelstva, představují úroveň vzdělání, druh domácnosti, počet pracujících osob a počet dětí. Navíc u zaměstnaných mají velký význam profese a odvětví. U nezaměstnaných představují důležité faktory věk, kraj, počet odpracovaných let a zdravotní stav. U důchodců představují další faktory pohlaví, kraj, počet členů domácnosti, zdravotní stav a péče o příbuzné.

Výsledky analýzy administrativních dat dávek státní sociální podpory ukázaly, že příjemci těchto dávek jsou většinou jednotlivci, samoživitelé s jedním a více dětmi a také domácnosti, které buď nemají žádný příjem, nebo mají jen důchod nebo přídavek na dítě. Mezi domácnostmi, které mají příjmy ze zaměstnání, je příjemců dávek velmi málo. U všech druhů dávek roste podíl nejstarší skupiny 65 a více let, což je spojeno se

zvýšením celkového počtu seniorů. Podíl seniorů je největší u příspěvku na bydlení a příspěvku na péči. Koronavirové období přineslo významný růst počtu příjemců přídavek na dítě, doplatku na bydlení a příspěvku na živobytí, což bylo způsobeno snížením příjmu nejchudších vrstev obyvatelstva. Dalším důvodem je zvýšení částky životního minima v roce 2020, což umožnilo většímu počtu rodin požádat o sociální dávky. U příspěvku na bydlení a příspěvku na péči vliv koronavirového období nebyl zaznamenán. Navíc počet příjemců příspěvku na bydlení klesá. Od roku 2021 pokračuje také pokles počtu příjemců příspěvků na živobytí a doplatku na bydlení, což je spojeno se zvýšením příjmu obyvatelstva.

Nejvíce ohrožené skupiny tedy představují jednotlivci, samoživitelé, senioři, domácnosti se třemi a více dětmi, osoby s nižším vzděláním, domácnosti, kde nikdo nepracuje, nezaměstnaní a osoby se zdravotním znevýhodněním. Dále jsou ohroženy rovněž mladé rodiny, malí podnikatelé a farmáři, jejichž míra chudoby je nadprůměrná. Tyto skupiny jsou ohrožené chudobou dlouhodobě a míra chudoby se ve většině těchto skupin během koronavirového období zvýšila. K dočasnému zhoršení příjmové situace došlo u zaměstnaných ve službách a prodeji, obchodě, ubytování a stravování kvůli dočasnému uzavření provozu během koronavirového období.

Důsledkem pandemie covidu-19 a zaváděných protipandemických opatření byl **propad příjmů**, a to u rostoucí skupiny obyvatel. V situaci, kdy došlo ke ztrátě zaměstnání a v důsledku toho ke zhoršení životní úrovně, se projevila potřeba pokrývat část životních potřeb pomocí sociálních dávek. Podle výsledků šetření EU-SILC za rok 2020 uvedlo 20 % domácností, že nemohou zaplatit neočekávaný výdaj 12 800 Kč. Dle dat MPSV o pomoci v hmotné nouzi bylo v roce 2020 vyplaceno 96 tis. dávek měsíčně, což je 1 % obyvatelstva. **Z toho je patrné, že se velký počet domácností pohybuje těsně nad hranicí životního minima, přičemž nemohou zaplatit neočekávaný výdaj a také nesplňují podmínky pro pomoc v hmotné nouzi. Většina potřebných se tak nachází mimo záchranný sociální systém.** V situaci, kdy domácnost nemůže zaplatit neočekávaný výdaj, a přitom nemá nárok na pomoc v hmotné nouzi, se tak nachází téměř každá pátá domácnost.

Nicméně dle většiny respondentů kvalitativního šetření nebyl zaznamenán vznik nových, dosud nedetekovaných rizikových skupin obyvatel. Spíše dochází k výraznější kumulaci a prohlubování stávajících problémů, což situaci osob významně zhoršuje. Lze konstatovat, že ve sledovaném období nedošlo k zásadní změně struktury a počtu osob z rizikových skupin. Nicméně se začaly vyskytovat osoby, které se v předcovidovém období vyrovnávaly s problémy převážně samostatně, avšak v období covidu-19 se i tyto osoby začaly potýkat se zatěžujícími situacemi, mnohdy z důvodu již zmiňované kumulace potíží.

Koronavirové období přineslo **zhoršení příjmové situace** vybraných skupin obyvatelstva, ale mnohem větší **vliv** mají **sociálně-ekonomické charakteristiky domácnosti**. Pandemie nevytvořila nové kriticky ohrožené skupiny, ale **ostřeji se vymezily dosavadní cílové skupiny**.

Doporučení

S ohledem na získaná zjištění je potřebné pomocí vhodných indikátorů a zdrojů informací **pravidelně sledovat a odborně vyhodnocovat** situaci skupin osob čelících sociálním problémům a dopady realizovaných opatření sociální politiky.

Pro zmapování a zhodnocení schopnosti systému sociálně-politických opatření kompenzovat negativní dopady na sociál-

ní situaci obyvatel je žádoucí **současně využívat kvantitativní i kvalitativní data**. Bez jejich společné interpretace by mohla kvantitativní data poskytnout zkreslený náhled na reálnou situaci, neboť veřejné statistiky mají pro potřeby zhodnocení situace v sociální oblasti určitá omezení. Je tak nezbytné je kombinovat a konfrontovat s dalšími zdroji a interpretovat je v kontextu dalších informací.

Současně je nezbytné **nastavit pravidla nároků** na dávky státní sociální podpory a sociální pomoci, aby o ně mohli žádat potřební lidé, kteří se nacházejí těsně kolem hranice chudoby, ale přesto na ně nemají nárok. A také **zjednodušit systém žádostí** o dávky státní sociální podpory a pomoci, včetně úpravy okruhu prokazovaných údajů a četnosti jejich dokládání.

Metodologie

Využita byla **kvantitativní a kvalitativní srovnávací analýza** dostupných relevantních dat provedená z různých hledisek (např. regionálních, meziskupinových apod.). V případě statistických dat byla hlavní metodou analýza časových řad a kauzální analýza zaměřená na vývoj klíčových ekonomických ukazatelů: zaměstnanost, nezaměstnanost, míra chudoby, míra materiální deprivace, míra těžké bytové deprivace, podíl nákladů na bydlení na disponibilním příjmu domácnosti, zátěžová hranice nákladů na bydlení a dopad sociálních transferů. Ukazatele byly porovnávány mezi lety 2019 a 2020/2021, tedy z doby před koronavirovou pandemií a v jejím průběhu. Využity byly veřejně dostupné datové zdroje: šetření „Životní podmínky (EU-SILC)“, databáze ČSSZ, MPSV, VŠPS, ISPV, ÚP ČR.

Současně bylo provedeno **kvalitativní šetření** prostřednictvím 15 polostrukturovaných individuálních rozhovorů se zástupci relevantních aktérů z neziskových organizací, z orgánů samosprávy a ze státního orgánu – Úřadu práce ČR. Sledována byla problematika sociálních dopadů covidu-19 s ohledem na schopnost reakce systému sociální ochrany.

Literatura

Marešová, H., Tábořská, M., Stupnytskyy, O., Víšek, P., Vychová, H. Reflexe záchranné sociální sítě v období covidu-19. Praha: RILSA, 2022.

Ing. Helena Marešová

(helena.maresova@rilsa.cz) je výzkumnou pracovnící RILSA. Zabývá se problematikou trhu práce a veřejných služeb zaměstnanosti.

Mgr. Marie Tábořská

(marie.taborska@rilsa.cz) je výzkumnou pracovnící RILSA. Zabývá se problematikou trhu práce a veřejných služeb zaměstnanosti.

Mgr. Oleksandr Stupnytskyy

(oleksandr.stupnytskyy@rilsa.cz) je výzkumným pracovníkem RILSA, kde se věnuje statistické analýze trhu práce, problematice politiky zaměstnanosti.

POLICY BRIEF

2/2023

Vznik tohoto policy brief byl finálně podpořen z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace na období 2018–2022 a je součástí projektu VÚPSV „Reflexe záchranné sociální sítě v období covidu-19“ (IP70316).

RILSA
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7

tel.: +420 211 152 711
e-mail: rilsa@rilsa.cz
datová schránka: xy9n88n
<https://www.rilsa.cz>

tým: Trh práce
vedoucí týmu:
prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc.
tomas.sirovatka@rilsa.cz

© Výzkumný ústav práce
a sociálních věcí, v. v. i.
Praha, 2022

Policy Briefs VÚPSV, v. v. i.
ISSN 2694-9482

Ing. Petr Víšek

(pevisek@seznam.cz) je vědeckým pracovníkem RILSA, a externím učitelem na Katedře sociální práce FF UK, obor sociální politika. Hlavním předmětem jeho zájmu je problematika sociální ochrany, sociálního vyloučení a sociálního bydlení.

Ing. Helena Vychová, Ph.D.

(helena.vychova@rilsa.cz) působí jako výzkumná pracovnice v RILSA, kde se věnuje problematice trhu práce, politiky zaměstnanosti a dalšího vzdělávání.